

<https://doi.org/10.15407/socium2020.04.017>
УДК 316.022.4

Касянчук М.Г., радник зі стратегічної інформації Євразійської коаліції зі здоров'я, прав, гендерного та сексуального різноманіття, Пярнуське шосе, 142, офіс 13502, Таллінн, 11317, Естонія, email: maxim.kasianczuk@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0701-3595>

ЖІНКИ У ПАРТНЕРСТВІ З БІСЕСУАЛЬНИМИ ЧОЛОВІКАМИ: ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРУПИ

Жінки-партнерки чоловіків, які мають сексуальні контакти з чоловіками, є маловивченою групою. Вторинний аналіз опублікованих в Україні даних дозволив оцінити консервативну чисельність таких жінок інтервалом від 10 700 до 43 000 осіб. Показано результати аналізу даних жіночої підвибірки пілотного крос-секційного дослідження бісексуальних чоловіків та їхніх партнерок-жінок, проведеного у 2013 р. у п'яти містах України. Опитано 101 жінку за стандартизованою анкетною, з десятьма записано напівструктуровані інтерв'ю. Отримані дані дозволяють охарактеризувати партнерок поведінково бісексуальних чоловіків як відносно молоду та переважно соціально благополучну групу, яка має досвід спільного життя з чоловіками, а також готова до сексуальних експериментів і незалежна у поглядах від старшого покоління. Зіткнення з бісексуальністю партнера стимулює зміну уявлень про моделі взаємин різних гендерів і сприяє свідомому вибору власної моделі сімейного життя із сенситивністю до потреб обох членів партнерства. Більша частка партнерок поведінково бісексуальних чоловіків характеризують ці стосунки позитивно, хоч на цю оцінку можуть впливати такі фактори, як стаж взаємин з чоловіком до того, як стала відома його бісексуальність, та ригідність власних уявлень про гендерні ролі. Обмеженість комунікації з оточенням, брак джерел соціально-психологічної підтримки в кризові моменти спільного життя (особливо під час розкриття чоловіком його сексуальної орієнтації та подекуди наявності сексуальних контактів поза парою) можуть свідчити про соціально дезадаптований статус гетеросексуальних пар, в яких принаймні один партнер є бісексуальним. Основними обмеженнями представленого дослідження є невелика і не випадкова вибірка та рекрутинг респонденток через їхніх чоловіків або постійних партнерів, які були відкритими партнерці у своїй негетеросексуальності.

Ключові слова: жінки, бісексуальні чоловіки, структура сім'ї, гендерні очікування, меншини.

Kasianczuk M.H., PhD., Adviser on strategic information, Eurasian Coalition on Rights, Health, Gender and Sexual Diversity (ECOM), Pärnu mnt, 142, office 13502, Tallinn, 11317, Estonia, email: maxim.kasianczuk@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0701-3595>

WOMEN IN PARTNERSHIPS WITH BISEXUAL MEN: CHARACTERISTICS OF THE GROUP

Female partners of men who have sex with men are a poorly studied group. Secondary analysis of the Ukrainian data gave the conservative number of such women as the range 10,700 to 43,000 persons. The article presents the results of the data analysis from the women's subsample of a pilot a cross-sectional study of bisexual men and their female partners was conducted in 2013 in five Ukraine cities. 101 women were interviewed according to a standardized questionnaire, and 10 semi-structured interviews were recorded. The obtained data characterize the female partners of behaviorally bisexual men as a relatively young and mostly socially prosperous group with a completed education, having experience of cohabitation with men, as well as ready for sexual experiments and independent of the older generation. Confrontation with the bisexuality of the partner stimulates a change in perceptions of the relationship models between different genders and promotes the conscious choice of one's own family life model with sensitivity to both members

© Касянчук М.Г., 2020

of the partnership's needs. Most women interviewed characterize their relationships positively, although the stage may influence it in the relationship with the man before coming out of a bisexual and the rigidity of their own perceptions of gender roles. Limited communication with others, lack of sources of social and psychological support in crisis moments of life together may indicate socially disadapted status of heterosexual couples in which at least one partner is bisexual. This study's main limitations are the small and non-random sampling and recruitment of respondents through their husbands or regular male partners who were open in their own non-heterosexuality.

Keywords: *women, bisexual men, family structure, gender expectations, minorities.*

Дослідження соціальних і поведінкових характеристик чоловіків, які мають секс з чоловіками (ЧСЧ), тривають в Україні з початку 2000-х років, щодва роки відбуваються масштабні опитування, які охоплюють кількатисячні вибірки та всі області України (зокрема, непідконтрольні території Донецької та Луганської областей, а також тимчасово окупований Крим [1]). Кожне з цих досліджень демонструє значні (до третини) частки поведінково бісексуальних ЧСЧ (чоловіків, які протягом останніх шести місяців мали сексуальні контакти з обома статями), до 10% вибірок спільно живуть з партнеркою та мають спільне господарство. Водночас жінки-партнерки ЧСЧ залишаються поза увагою [2], хоч вони є вразливою групою як у сенсі громадського здоров'я¹, так і соціально-психологічному.

В Україні виконано лише одне комплексне дослідження, яке включало не тільки поведінково бісексуальних чоловіків, але й їхніх партнерок (2013 р.). Проте публікація основних його результатів [3] не містила відомостей про жіночу частку вибірки.

Бісексуальні чоловіки рідко розглядаються як окрема група, переважно вони стають непомітними в межах поведінкової групи "чоловіки, що мають секс з чоловіками" [4; 5]. Україна накопичила значний масив регулярних даних про ЧСЧ та уникнула об'єднання всіх ЧСЧ в одну аналітичну категорію. У табл. 1 наведено українські дані про частки ЧСЧ, які перебувають у гетеросексуальних стосунках різних типів. Менші значення припадають на офіційний гетеросексуальний шлюб або на наявність спільного господарства, натомість більші становлять ЧСЧ, які мали постійні чи випадкові контакти з жінками протягом останнього півріччя. З огляду на оцінку чисельності ЧСЧ в Україні (179 400 осіб) [6], жінки-партнерки ЧСЧ також є значною в абсолютних цифрах групою, адже консервативна оцінка (коли ми припускаємо, що у ЧСЧ була тільки одна жінка): від 10 700, які є постійними партнерками ЧСЧ, до 43 000 жінок, які мали протягом останніх 6 місяців секс з гомо- та бісексуальними чоловіками (наведені оціночні дані базуються на відповідних медіанних значеннях у табл. 1).

Ще менше досліджень є саме про партнерок поведінково бісексуальних чоловіків і вони були виконані із застосуванням якісних методологій на невеликих вибіркових сукупностях, що наразі унеможлиблює узагальнення навіть на рівні окремої країни [23].

¹ Закон України "Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки" від 20.10.2014 р. № 1708-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>

Таблиця 1

Зіставлення опублікованих даних українських досліджень про гетеросексуальні стосунки ЧСЧ

Рік	N	Метод рекрутингу	Посилання	Одружені, %	Живуть з партнеркою та мають спільне господарство, %	Мали секс з жінками протягом останніх 6 місяців, %
2000	400	Поштове опитування	[7]	13	–	–
2005	881	Снігова куля	[8]	11	–	33
2007	1764	RDS*	[9]	12	–	27
2009	379	Випадкова вибірка на сайті знайомств Qguys.RU	[10]	30	–	–
2009	2300	RDS*	[11]	7	6	33
2010	2145	Снігова куля	[12]	15	15	–
2010	308	Снігова куля	[13]	4	6	–
2010	350	RDS*	[14]	2	5	17
2010	101	Снігова куля	[15]	5	4	25**
2011	5950	RDS*	[16]	5	6	26
2011	1375	Онлайн-опитування	[17]	7	6	–
2013	1006	RDS*, ЧСЧ до 28 років	[18]	7	–	–
2013	8100	RDS*	[19]	8	17	23
2015	4550	RDS*	[20]	5	5	15
2017	5971	RDS*	[1]	5	5	22
2017	1365	онлайн-опитування	[21]	12	12	–
2017	1051	онлайн-опитування	[22]	–	–	10**
Медіана та інтерквартильний розмах				7 (5–12)	6 (5–9)	24 (18–27)

* Respondents driving sample (RDS) – один із способів формування квазівипадкової вибірки складнодоступних популяцій.

** Протягом 12 місяців.

Джерело: складено автором.

Як закордонні, так і українські дані свідчать, що більша частка ЧСЧ воліє не розкривати інформацію про власну сексуальну орієнтацію оточенню і тим більше інформувати власних партнерок про наявність сексуальних контактів з іншими чоловіками. Так, у масштабному українському дослідженні [1] з 1332 поведінково бісексуальних чоловіків 38% зазначили, що вони приховують від усіх наявність сексу з чоловіками, а 92% не готові були вільно говорити про це в колі близьких родичів. В американському опитуванні 350 молодих (віком 18–30 років) бісексуальних чоловіків [24] показано, що вони не інформують про свою сексуальну активність з іншими чоловіками в 71% випадків будь-яких сексуальних партнерок, а в 59% – постійних партнерок. Водночас “закриті” опитані менш послідовно користуються презервати-

вами при сексі з жінками, ніж “відкриті”, тобто наражають здоров’я своїх партнерок і партнерів на більшу небезпеку.

Приховування також створює напруженість, що погіршує стосунки в парі та благополуччя обох партнерів. У разі, коли чоловік все-таки інформує дружину або постійну партнерку про наявність інших партнерів, це, з одного боку, може бути фактором психологічних ускладнень у парі, з іншого, – навпаки, може формувати більш довірливі стосунки, за яких партнери поважають особистісні кордони кожного і кожної. Водночас модель “відкритих” стосунків, коли партнери дають одне одному дозвіл бути сексуально немоногамними, є більш егалітарною, такою, що суперечить патріархальним уявленням про “традиційну родину” (принагідно слід згадати, що в термінології російських дослідників це є дезадаптованою сім’єю, тобто такою, яка “неефективно реалізує свої функції”, зокрема, через яскраво виражене несприйняття суспільством [25, с. 84–88]).

З огляду на наявність в Україні значної кількості жінок, які є (усвідомлено чи мимоволі, не будучи поінформованими, що їхні партнери-чоловіки практикують бісексуальну поведінку) партнерками поведінково бісексуальних чоловіків, відсутність цільових досліджень бісексуальних чоловіків і їхніх партнерок, зокрема, ці жінки є невидимою групою. Водночас знання про приховані та упосліджені соціальні групи необхідне для розбудови ефективних сервісних програм (зокрема, у сфері громадського здоров’я), які дозволили б через зменшення гендерно зумовленої нерівності в суспільстві ще більше наблизити Україну до розбудови такої суспільної моделі, яка краще відповідала б ідеалам толерантності та євроінтеграційним прагненням українського народу. Таким чином, отримані дані характеризуються не тільки новизною, але й актуальністю. **Мета статті** – описати соціально-демографічні й сексуально-поведінкові характеристики цієї групи, а також особливості стосунків жінок та їхніх партнерів-ЧСЧ.

Дослідження, польовий етап якого тривав улітку 2013 р. у Запоріжжі, Києві, Одесі, Харкові та Чернівцях, було крос-секційним. Методом інтерв’ю опитано (за стандартизованою анкетною) 403 ЧСЧ та 101 партнерку ЧСЧ, додатково записано напівструктуровані інтерв’ю (40 респондентів, серед яких 10 жінок). Ця стаття подає результати, отримані у жіночій підвибірці.

Відповідність вибірки певним розподілам соціально-демографічних характеристик не планувалась, головною була відповідність критеріям включення, для жінок – наявність сексуальних контактів з ЧСЧ протягом 6 місяців до участі у дослідженні, вік – від 16 років, усна інформована згода на залучення до опитування.

Вибірка не є випадковою (“снігова куля”, яка починалась з клієнтів місцевих ЧСЧ або ЛГБТ-організацій, їхніх знайомих і друзів). Жінки-партнерки бісексуальних чоловіків залучались респондентами тільки в тому разі, якщо жінка-партнерка знала про бісексуальність свого партнера-чоловіка. Учасники й учасниці отримували винагороду. Інтерв’ю відбувалось українською або російською мовами на вибір опитуваних.

Структуровані анкети містили такі блоки: соціально-демографічний, поведінковий (сексуальні стосунки, уживання алкоголю), характеристики ідеального та нинішнього партнерів, знання про ВІЛ і досвід взаємодії з ВІЛ-сервісними організаціями.

Гайд для напівструктурованих інтерв'ю порушував питання родини (зокрема, дітей), нинішніх стосунків з партнером (історія взаємин, як вони організовані сьогодні, ставлення до наявності у партнера статевих і романтичних стосунків з іншими чоловіками), ризику ВІЛ та досвіду участі в профілактичних програмах недержавних організацій.

У цій статті не аналізуватимуться питання ВІЛ та оцінки послуг ВІЛ-сервісу, адже це було предметом іншої публікації [3].

Дослідження виконано ГО “Донбас-СоцПроект” спільно з Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України в рамках грантової угоди № UKR-011-G08-N від 15 грудня 2011 р. між МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні” та Глобальним фондом для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією. Протокол та інструментарій схвалено Етичним комітетом Українського інституту політики громадського здоров'я.

Портрет опитаних жінок (результати кількісної частини). Соціально-демографічні та основні поведінкові дані подано в табл. 2 і 3. Медіанний вік опитаних жінок становить 27 років (мінімальний – 18, максимальний – 50). Серед респонденток виокремились дві великі групи – із середньою (40%) та повною вищою (38%) освітою. Половина жінок (55%) ніколи не була в офіційному шлюбі, дітей мають 25%. Сексуальну орієнтацію респондентки майже порівну характеризують термінами “гетеросексуалка” та “бісексуалка”.

Таблиця 2

Соціально-демографічні характеристики партнерок ЧСЧ

Характеристика	n	%
Медіанний вік та інтерквартильний розмах, років	27 (24–34)	
<i>Освіта</i>		
Неповна середня	3	3
Загальна середня чи середня спеціальна	41	40
Бакалавр	19	19
Спеціаліст, магістр або вчений ступінь	39	38
<i>Сімейний стан</i>		
Ніколи не була у шлюбі	56	55
Заміжня	27	27
Розлучена чи вдова	19	18
<i>Чи є дитина/діти?</i>		
Так	26	25
Ні	76	75
Медіанна кількість дітей (у жінок, які мають дітей)	1 (мін 1, макс 3)	
<i>Сексуальна орієнтація</i>		
Гетеросексуалка	55	54
Бісексуалка	44	43
Гомосексуалка (лесбійка)	2	2
Інше	1	1

Джерело: Опитування бісексуальних чоловіків та їхніх партнерок. ГО “ЛГБТ-центр “Донбас-СоцПроект”. 2013.

Таблиця 3

Поведінкові характеристики партнерок ЧСЧ

Характеристика	n	%
<i>Чи маєте Ви нині постійного статевого партнера-чоловіка?</i>		
Ні, не маю	26	25
Так, одного	58	57
Так, кількох (двох або більше)	18	18
<i>Медіанна тривалість найдовших стосунків з постійним статевим партнером-чоловіком, років</i>	2 (мінімальна – 0, максимальна – 10)	
<i>Медіанна кількість статевих партнерів-чоловіків за останні 6 місяців</i>	2 (мінімальна – 1, максимальна – 6)	
<i>Чи була у Вас практика обміну постійними статевими партнерами або партнерками з Вашими знайомими (свінгерство) протягом останніх 6 місяців?</i>		
Так	17	17
Ні	85	83
<i>Чи вживаєте Ви алкоголь?</i>		
Так	83	81
Ні	19	19
<i>Які алкогольні напої Ви вживаєте частіше? (запитання ставилося жінкам, які вживають алкоголь)</i>		
Слабоалкогольні (наприклад, пиво або джин-тонік)	32	39
Середньої міцності (наприклад, лікер або вино)	32	39
Міцні (наприклад, горілку, коньяк)	19	22
<i>Як часто протягом останнього місяця Ви вживали алкогольні напої? (запитання ставилося жінкам, які вживають алкоголь)</i>		
За останній місяць жодного разу не вживала алкоголю	4	5
Рідше ніж раз на тиждень	1	1
Приблизно раз на тиждень	53	64
Кілька разів на тиждень	23	28
Щодня	2	2

Джерело: Опитування бісексуальних чоловіків та їхніх партнерок. ГО “ЛГБТ-центр “Донбас-СоцПроект”. 2013.

Три чверті жінок мають одного чи декількох постійних партнерів-чоловіків, при цьому медіанна тривалість цих стосунків становить два роки. Протягом попередніх шести місяців респондентки у середньому мали двох статевих партнерів-чоловіків. Майже п'ята частка опитаних жінок мала досвід свінгу протягом цього ж півріччя.

Переважна більшість (81%) жінок вживає алкоголь, серед них приблизно чверть віддає перевагу міцним напоям. Дві третини жінок, які вживають алкогольні напої, робили це приблизно раз на тиждень.

Суб'єктивно оцінені респондентками *характеристики себе та чоловіків-партнерів* наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Характеристики себе, ідеального та реального чоловіка-партнера

Твердження, до яких респондентки визначали суб'єктивний ступінь близькості себе або своїх партнерів	Середній бал за шкалою			Твердження, до яких респондентки визначали суб'єктивний ступінь близькості себе або своїх партнерів
	Я сама	Ідеальний чоловік	Мій чоловік	
Маю (є) мало статевих партнерів-чоловіків	3	2	3	Маю (є) багато статевих партнерів-чоловіків
Має мало статевих партнерок-жінок	–	2	4	Має багато статевих партнерок-жінок
Схильний (а) поводити себе обережно	5	4	4	Схильний (а) поводити себе необережно
Завжди довіряю (є) статевому партнеру, тому і не використовую (є) презерватив під час сексу з ним	5	5	4	Ніколи не довіряю (є) статевому партнеру, тому використовую (є) презерватив під час сексу з ним
Намагаюсь (еться) ні в чому себе не обмежувати	3	3	3	Обмежуюсь (еться) тільки найнеобхіднішим
Найчастіше чиню (нить) так, як інші	5	6	4	Завжди дію (є) по-своєму, незважаючи на думку інших
Несу (є) відповідальність за благополуччя близьких	2	2	3	Вважаю (є), що мої (його) близькі можуть подбати про себе самі
Завжди розповідаю (є) про себе статевим партнерам	3	3	3	Волію (є) із статевими партнерами не говорити про себе зайвого
Дотримуюсь (еться) вірності одному постійному статевому партнеру	3	2	4	Маю (є) стосунки з багатьма статевими партнерами
У цілому задоволена (ий), як склалися мої (його) сімейні стосунки	4	2	3	Мене (його) абсолютно не влаштовує, як склалися мої (його) сімейні стосунки
Не боїться признатися будь-кому, що йому подобаються чоловіки	–	3	4	Побоюється говорити першому-ліпшому (якщо запитає), що йому подобаються чоловіки
Охоче спілкуюся (еться) зі своїм постійним партнером (зі мною)	3	1	2	Намагаюсь (еться) уникати розмов зі своїм постійним партнером (зі мною)
У цілому задоволений (а), як ми разом з партнеркою (ом) проводимо вільний час (наприклад, хобі, спорт, прогулянки тощо)	2	1	2	Абсолютно не влаштовує те, як ми разом з партнеркою (ом) проводимо вільний час (наприклад, хобі, спорт, прогулянки тощо)
Охоче спілкуюсь (еться) з членами сім'ї партнера (ки)	3	2	3	Зводжу (ить) до мінімуму спілкування з членами сім'ї партнера (ки)
Завжди довіряю (є) тому, що говорить і робить моя (мій/його) партнерка (партнер)	3	2	3	Сумніваюся (еться) в щирості того, що говорить і робить моя (мій/його) партнерка (партнер)

* Шкала від 1 до 7, де 1 означає суб'єктивну тотожність з лівим твердженням, 7 – з правим, 4 – рівну віддаленість від обох.

Джерело: Опитування бісексуальних чоловіків та їхніх партнерок. ГО “ЛГБТ-центр “Донбас-СоцПроект”. 2013.

Респондентки в середньому розташовують себе ближче, ніж своїх ідеальних партнерів, до полюсів “маю багато статевих партнерів”, “схильна (ий) поводити себе обережно”, “найчастіше чиню як інші”, “несу відповідальність за благополуччя близьких”, “мене не влаштовує, як склалися мої сімейні стосунки”, “намагаюсь уникати розмов зі своїм партнером” тощо. Також існують статистично незначущі відмінності в оцінках ідеального і реального партнерів. Жінки, описуючи себе та партнера, демонструють прагнення перенести відповідальність за безпеку на іншого. При цьому жінки були далі, ніж їхні партнери, від полюсів “охоче спілкуюся з членами сім’ї моєї партнерки” (у жінок – “...партнера”), “у цілому задоволений, як ми разом з партнеркою проводимо вільний час” (у жінок – “...задоволена ... з партнером...”). Інакше кажучи, опитані характеризують свої взаємини з партнером і його соціальним колом як проблематичні. Отже, у парах, в яких одним з партнерів є чоловік-бісексуал, який довіряє дружині чи партнерці настільки, щоб запросити її в опитування, існує певна відкритість щодо сексуальної орієнтації партнерів, але з точки зору респонденток ця комунікація може бути ліпшою. Хоч ці відмінності не є статистично значущими (p -значення для парних порівнянь = 0,08 в тесті Вілкоксона для відмінностей у суб’єктивних оцінках себе та партнерів), а саме опитування репрезентативним, вони у цілому узгоджуються з результатами напівструктурованих інтерв’ю і можуть бути використані в наступних розвідках цієї групи.

Взаємини з партнерами (результати напівструктурованих інтерв’ю). Описані результати кількісної частини дослідження (відносно молодий вік учасниць, наявність вищої освіти у 57%, шлюбного досвіду тільки у половини і дітей у чверті, поширеність бісексуальної ідентифікації, відносно нетривалі стосунки з постійним партнером-чоловіком і наявність стосунків з іншими партнерами, а також поширеність досвіду обміну статевими партнерами зі знайомими (свінг), висока частота споживання алкоголю) дозволили висунути проміжну гіпотезу про амбівалентну функціональність союзу поведінково бісексуального чоловіка та його партнерки: такі пари можуть сприйматись партнерами як ситуаційні, пробні, тимчасовість яких усвідомлюється партнерами. У цих парах, з одного боку, існують ризики для обох партнерів (соціальні, психологічні тощо), з іншого, життя в такому союзі має певні переваги, а саме почуття свободи від стереотипних уявлень про традиційні нерівні сімейні ролі, можливість побудувати своє життя на власний розсуд тощо. Цю гіпотезу було перевірено на матеріалах напівструктурованих інтерв’ю.

Більша частка опитаних жінок позитивно характеризували свої стосунки з бісексуальними чоловіками:

Інтерв’юєрка: “Чи змінились ваші стосунки?”.

Респондентка: “Стали більш щирими, більш дружніми, просто нам уже немає чого приховувати. Я не зациклююсь, думаю про себе, я сама немоногамна, знаєте, в спорті багато красивих чоловіків, та іншим дозволяю. Головне, щоб він в сім’ї свої функції виконував, а його статеve життя... Якщо нам з ним добре, в домі є що їсти, полиці прибиті, сміття винесено... Він має вдома думати про побут, а не про секс” (спортсменка, 30 років).

Водночас стосунки можуть бути дуже напруженими, пов'язаними з шоком внаслідок зіткнення з прихованим раніше життям свого партнера та почуттям зради.

Респондентка: *“Познайомилися ми з ним після медичного, я вже працювала в стаціонарі, а він лежав у нас. Я з першого разу побачила і зрозуміла, що це мій чоловік. Він теж почав натякати мені про свій інтерес. Зустрічались ми недовго, мабуть, пів року, і побрались. У нас був дуже романтичний шлюб. На жаль, сьогодні він таким не є. Нині у нас дуже напружені стосунки. Ну якось випадково я дізналась, що у чоловіка є схильності до чоловіків... Я зустріла... я пішла з подругами в кафе і зустріла там свого чоловіка разом з чоловіком, ми не підійшли до них, я спостерігала і зрозуміла, що...”*

Інтерв'юєрка: *“Які у Вас були перші почуття?”*

Респондентка: *“Хотіла кинути все, розірвати стосунки, розлучитись, почуття нерозуміння. По-перше, я не вважаю, що це правильно. По-друге, коли я виходила за нього заміж, я не могла уявити, що в моєму житті може таке статись”*

Інтерв'юєрка: *“Ви сказали, що хотіли все кинути, але не кинули...”*

Респондентка: *“А потім, все-таки, мені не двадцять років, я уже життя прожила, я подумала, все зважила та вирішила, що можу, що кожен зробив свій вибір, у нас все-таки сім'я, діти, онуки. Ми лишилися жити разом, але ані діти, ані онуки, ніхто про це не знає...”*

Інтерв'юєрка: *“Як після цього змінилися Ваші стосунки?”*

Респондентка: *“Дуже змінилися. Я вже не ставлюся до нього так, як раніше, як до чоловіка, перестала його поважати, але намагаюсь жити, стримувати себе... Я займаюсь власними справами, намагаюсь не показувати йому, що мені не подобається... Тридцять років ми разом. Інколи у нас буває фізична близькість. Він у мене єдиний партнер, попри все, нікого іншого у мене немає, але він зраджує... Коли я дізналась про це, я перестала з друзями, з усіма спілкуватись. Тільки по телефону... Мені не хочеться, я боюся, що мене запитують”* (медсестра, 50 років).

Наведені цитати мають кілька спільних рис: учасниці інтерв'ю пройшли через процес відкриття сексуальної орієнтації чоловіка жінці, з якою вже були стосунки (у молодших цей процес пішов легше, ніж у старших), до відкриття чоловік з точки зору партнерки відповідав гендерним очікуванням (характерним є те, що для однієї з опитаних те, що чоловік далі виконує побутові “чоловічі обов'язки”, є умовою продовження стосунків), і, нарешті, всі ці жінки різного віку, занять і статків були винятково гетеросексуальними.

Наступні два приклади демонструють дещо іншу модель, у якій і чоловік, і жінка є бісексуальними чи навіть гомосексуальними, не приховують це та будують на основі цього взаємини.

Респондентка: *“...Нині я відношу себе до жінок-лесбійок, ми з партнеркою вже три роки разом, і десь півтора року тому ми почали шукати потенційного батька для дитини. Я вважаю, що у дитини має бути батько, справа навіть не в тому, в шлюбі ви чи ні. Дитина повинна бачити в своєму житті чоловіка, це була одна з причин, чому ми вирішили шукати партнера, але не просто людину, яка*

стане донором, а буде тим, хто стане повноправним, повноцінним членом сім'ї і батьком дитині. Півтора року тому ми почали шукати на сайтах знайомств, зустрілись з кількома, але з N ми зараз разом... Ми не будемо спільне господарство, але він нам підійшов, ми йому підійшли, він теж хоче дитину, хоче брати участь у її вихованні, допомагати фінансово... Півроку ми спілкувались, зустрічались, говорили, для мене дуже важливо бути певною, що людина поділяє ті самі погляди, які є в мене, у моєї партнерки” (вчителька, 35 років).

В інтерв'ю фігурувала третя модель стосунків, – йдеться про залучення жінки у взаємини з бісексуальним чоловіком у рамках надання нею сексуальних послуг. Таких інтерв'ю було два. В обох випадках чоловік-покупець був постійним клієнтом жінки, стосунки з якою, залишаючись комерційними, набували однак характеру відносно довірливих і персоналізованих.

Респондентка: “...У мене чоловік-партнер, він бісексуал і я з ним познайомилась на тоці, де я стою, він мене привів до себе додому і у нас був з ним секс, за який він мені заплатив, далі наші стосунки стали більш дружніми, ми вже знайомі з ним понад три роки, у нього сім'я, двоє дітей, але він любить як з чоловіками переспати, так і з жінками, і в нього виникає багато проблем, багато питань з цього приводу, піти в якісь структури він боїться, він не хоче себе афішувати, та й, через свій стан, його сім'я не хоче, щоб там знали, хоч дружина ставиться до нього з розумінням у цьому плані”.

Інтерв'юєрка: “Дружина знає, так?”.

Респондентка: “Так, дружина знає про його схильності та хоче зберегти сім'ю, з розумінням ставиться до цього і його це влаштовує... влаштовує обох і слава Богу, що сім'я тримається, не розпадається”.

Інтерв'юєрка: “А як Ви дізнались про його схильності?”.

Респондентка: “Він мене попросив на третьому побаченні прийти з якимсь другом, який воліє сексу з чоловіками... Мене це трохи здивувало, але при моїй роботі не дивуюсь, тому що дуже часто бувають різні побажання клієнтів, мені не було складно привести йому такого партнера, і наші зустрічі стали частішими і більш довірливими, тому що сам він знайомитись не може” (секс-робітниця, 49 років).

Обидві секс-робітниці сказали, що ці стосунки для них не тільки спосіб заробітку, але й дають відчуття власної значущості.

Респондентка: “...Він, коли ми тільки вперше зустрілись, боявся говорити на цю тему, боявся потім щось подумати. Пізніше він почав себе почувати більш розкуто, вільніше, може спокійно про це говорити. Якщо в перший раз, коли ми зустрілись, він мені заплатив гроші, щоб я тільки спостерігала, то вже пізніше, він уже навіть не міг говорити зі мною на цю тему, то з часом він став зі мною обговорювати певні моменти, своїх партнерів. Навіть став говорити мені, хто вони, чим вони займаються, де він з ними познайомився, як він взагалі їх підштовхнув до близькості. Він став більш розкутим. Перестав боятись” (секс-робітниця, вік невідомий).

В усіх інтерв'ю з партнерками бісексуальних чоловіків порушувалась тема моногамії, вірності одному партнеру чи партнерці (у секс-працівниць замість моногамії називалась лояльність до постійного клієнта, необхідність тримати “таємницю сповіді”). У частині випадків відсутність моногамії не сприймається як проблема (наприклад, в інтерв'ю зі спортсменкою щодо її немоногамності), інколи навіть йшлося про безпроблемну участь у непарному сексі (“Мій хлопець попросив подарунок на день народження – секс утрюх”). З іншого боку, сторонні стосунки сприймаються як зрадницькі та небажані, хоча при цьому можливість експериментів не відкидається.

Респондентка: *“Маю невдалий досвід з колишнім чоловіком, це призводить тільки до того, що коли ти пускаєш когось для експерименту, то потім починається: а давай спробуєм це, давай це з кимось зустрінемося. Чоловік вже власною дружиною не цікавиться... Тому я сьогодні проти цього. І з моїм нинішнім партнером я бачу, що в нього немає таких намірів”* (бухгалтер, 27 років).

Прийняття бісексуальної орієнтації легше у разі, коли партнерки можуть собі її пояснити, але навіть у таких стосунках наявні ревності. Джерелом конфліктів також можуть бути гендерні очікування – невідповідність образу “справжнього чоловіка” (гетеросексуал, вірний, годувальник родини тощо) та “справжньої жінки” (зразкова мати, вірна дружина тощо).

Інтерв'юєрка: *“А чому ви розійшлись з попереднім чоловіком, хіба тому, що не було довіри?”*

Респондентка: *“Там ситуація була дуже складна, так сталося. Народилась дитина, йому допомогли працевлаштуватись у ресторан начальником, і він занурився в роботу з головою, грошей не приносив. ...Я говорила, щоб привіз грошей, він має заробляти”* (бухгалтер, 27 років).

Інтерв'юєрка: *“Чи були вони моногамні?”*

Респондентка: *“Так, тільки удвох. А вже потім, коли він сказав, що піде, мабуть, до хлопця, ми й розлучились”* (масажистка, 24 роки).

Інтерв'юєрка: *“Ви довіряєте один одному?”*

Респондентка: *“Я довго завойовувала його довіру... Він говорив, що жінка не повинна ні з чоловіком, ні з жінкою, чоловіки можуть, а жінки ні, він не раз ревнував”* (спортсменка, 30 років).

Водночас частка жінок описувала вихід за межі цих ролей, необхідність взаємодіяти з “ненормативним” чоловіком як позитивний момент, що дозволяє будувати більш довірливі та рівноправні стосунки в парі:

Респондентка: *“Моє ставлення до нього змінилося”*.

Інтерв'юєрка: *“Гірше? Краще?”*

Респондентка: *“Більш фривольне та рівноправне. Це таке... я відчуваю себе більш впевнено, як чоловік, можу якісь рішення приймати, ще щось, тобто немає в мене почуття, ніби він наді мною”* (спортсменка, 30 років).

Респондентка: *“Я його приймаю таким, який він є. Він теж людина, і в кожного є свої почуття. Так є, що він мене таку кохає за те, що я його розумію... Коли немає чого приховувати, коли ми знаємо, хто де є, я на роботі, він на роботі, якась*

зустріч з друзями, я затримуюсь, завжди на телефоні, завжди спілкуємось” (бухгалтер, 27 років).

У цілому ставлення жінок до бісексуальної орієнтації та поведінки їхніх партнерів характеризується суперечливістю, спектром оцінок, який простягається від повного неприйняття до готовності принаймні миритись заради спільних цілей, зокрема виховання дітей або побоюючись суспільного осуду в разі оприлюднення при розлученні сексуальної орієнтації чоловіка.

Усі респондентки (крім лесбійок) наголошували, що досвід проходження через відкриття бісексуальності чоловіка супроводжувався переосмисленням власних поглядів жінки на людину та світ. Необхідність будувати стосунки по-новому стимулювала комунікацію в парі, відновлення довіри, потребу коригувати взаємини з оточенням (кого можна інформувати про особливості своєї пари, а кого ні).

Інакше кажучи, брак готових моделей взаємодії в такій парі та необхідність створити власну модель дали шанс вийти за межі засвоєних гендерних стереотипів. Цей процес не завжди є легким і бажаним, особливо у старшому віці, і тому він пов'язаний з більшою вразливістю опитаних жінок, зокрема через те, що можливість звернутись по допомогу до батьків чи друзів/подруг є меншою, респондентки повідомили про необхідність приховувати подробиці сімейного життя (“наші мами, вони такого ніколи в житті не зрозуміли б”, “я боюсь, що мене запитують, мені не хотілося б про це говорити ні з ким”), позначали (табл. 4) свої стосунки з родичами партнера як обмежені.

Крім респонденток-лесбійок і двох секс-робітниць, які згадували про наявні в їхньому місті громадські організації для ЛГБТ і секс-робітниць, куди вони за потреби звертаються, решта опитаних можуть покладатись тільки на себе і, в деяких випадках, на партнера (в разі, якщо він має можливість отримувати послуги ЧСЧ-організацій).

Таким чином, гетеросексуальні пари, в яких принаймні один партнер є бісексуальним, мають ознаки кризових і амбівалентно функціональних союзів, які поєднують ризики більшої соціально-психологічної уразливості обох партнерів з певними перевагами, зумовленими необхідністю переосмислити традиційні уявлення про гендерні ролі партнерів.

Обмеження та перспективи подальших розвідок. Представлене дослідження має низку обмежень. Найсуттєвіші два: по-перше, через невелику та нестохастичну вибірку (101 респондентка з 5 міст України) не можна стверджувати, що отримані результати є репрезентативними навіть для групи жінок, які знають про негетеросексуальність свого чоловіка чи постійного партнера; по-друге, через те, що рекрутинг респонденток відбувався через їхніх чоловіків або постійних партнерів, які були відкритими у своїй негетеросексуальності, отримані дані можуть давати картину способу життя більш вільного від традиційних гендерних уявлень, але результати складно екстраполювати на жінок, які не знають про поведінкову бісексуальність своїх партнерів, і які можуть складати більшість серед партнерок ЧСЧ. Отже, пошук того, як означені методичні труднощі (складність доступу до досліджуваної

групи) можуть бути принаймі частково подолані, є можливим напрямом подальших розвідок.

Крім того, певним обмеженням застосовності може бути час, що минув від польового етапу, оскільки гендерні стереотипи поступово змінюються, хоч цей процес не є ані швидким, ані однорідним.

В Україні відчутно бракує досліджень, спрямованих на розробку можливих шляхів подолання соціальної дезадаптації, в тому числі в контексті різностатевих пар, у яких один чи обидва партнери мають одностатеві відносини поза парою. Бракує також досліджень, які б фокусно розглядали фактори, що впливають на соціальну адаптацію таких пар (зокрема, гендерні очікування партнерів, психологічні особливості поліаморних стосунків тощо).

Висновки. Жінки-партнерки чоловіків, які мають секс з чоловіками, є маловивченою, але значною в абсолютних цифрах групою, консервативна оцінка чисельності якої в Україні становить від 10 700 до 43 000 осіб.

Отримані дані дозволяють охарактеризувати партнерок поведінково бісексуальних чоловіків як переважно соціально благополучну групу, дві третини якої мають вищу освіту, досвід спільного життя з чоловіками, готові до сексуальних експериментів і незалежні у поглядах від старшого покоління.

Зіткнення з бісексуальністю партнера стає відправною точкою переосмислення уявлень про моделі взаємин різних гендерів і свідомо будувати свою власну модель сімейного життя із сенситивністю до потреб обох членів партнерства.

Більша частка партнерок поведінково бісексуальних чоловіків характеризують ці стосунки позитивно, хоч на оцінку можуть впливати такі фактори, як стаж взаємин з чоловіком до того, як стала відома його бісексуальність, і ригідність власних уявлень про гендерні ролі.

Обмеженість комунікації з оточенням, брак джерел соціально-психологічної підтримки в кризові моменти спільного життя можуть свідчити про соціально дезадаптований статус гетеросексуальних пар, в яких принаймні один партнер є бісексуальним. Найвні в Україні послуги для ЧСЧ переважно не охоплюють їхніх партнерок-жінок, а психологічне консультування ЧСЧ щодо розкриття своєї сексуальної чи гендерної ідентичності передбачає здебільшого обговорення проблем, що виникають між гомо- чи бісексуальною молоддю людиною та її батьками. Водночас наведені висновки не можуть бути поширені на тих жінок, які не знають про негетеросексуальність свого чоловіка, адже такі жінки не були залучені до нинішнього дослідження.

Список використаних джерел

1. Сазонова Я., Дукач Ю. Звіт за результатами біоповедінкового дослідження серед чоловіків, що практикують секс із чоловіками в Україні. Київ: МБФ "Альянс громадського здоров'я", 2019. 120 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/MSM_Report_22.10.2019_Sait.pdf
2. Ross L.E., Dobinson C. Where Is the "B" in LGBT Parenting? A Call for Research on Bisexual Parenting. *LGBT-Parent Families*. New York: Springer New York, 2013. P. 87–103. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4556-2_6

3. Касянчук М., Коржов Г., Варбан М. Коротке викладення результатів операційного дослідження серед чоловіків-бісексуалів та їхніх партнерок в Україні. Київ: МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2014. 18 с. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/bisexual-ukr.pdf>
4. *Bisexual Invisibility: Impact and Recommendations*. San Francisco: San Francisco Human Rights Commission, 2011. 47 p.
5. Worth H. Is the Myth of the Bisexual Infector Still a Myth? Reflections on HIV Risk and Men Who Have Sex with Men and Women. *Journal of Bisexuality*. 2011. Vol. 11. Issue 4. P. 488–492. <https://doi.org/10.1080/15299716.2011.620824>
6. Сазонова Я., Дученко Г., Ковтун О., Кузін І. Оцінка чисельності ключових груп в Україні. Київ: МБФ “Альянс громадського здоров'я”, 2019. 84 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/Otsinka-chiselnosti_32200.pdf
7. Блакитна книга. Становище геїв і лесбійок в Україні. Київ: Нора-принт, 2000. 116 с.
8. Моніторинг поведінки чоловіків, які мають секс з чоловіками, як компонент епідагляду другого покоління: звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ: МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2004. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Report_3_msm.doc
9. Балакірева О.М., Бондар Т.В., Касянчук М.Г., Кісь З.Р., Лещинський Є.Б., Шеремет-Шереметьєв С.П. Моніторинг поведінки чоловіків, які практикують секс із чоловіками: аналітичний звіт за результатами опитування. Київ: МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2008. 86 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/book_MSM.pdf
10. Касянчук М., Лещинський Є., Дебелюк М., Довбах А., Варбан М. Экспериментальное изучение эффективности привлечения клиентов в MSM-проекты через социальные онлайн-сети: отчет по результатам операционного исследования. Киев: МБФ “Международный Альянс по ВИЧ/СПИДу в Украине”, ООО “Донбасс-СоцПроект”, 2009. 29 с.
11. Большов Є.С., Касянчук М.Г., Трофименко О.В., Шеремет С.П. Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління: аналітичний звіт за результатами зв'язаного дослідження 2009 року. Київ: МБФ “Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2011. 88 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/zvit_MSM.pdf
12. Касянчук М.Г. Основные характеристики клиентов проектов “Сеть” и “Наш мир против ВИЧ/СПИДа”. *Проекты “Сеть” и “Наш мир против ВИЧ/СПИДа”*. Киев: Центр “Наш світ”, 2010. С. 23–27.
13. Зінченков О.О., Касянчук М.Г., Пономарьов С.Ю., Трофименко О.В., Шеремет С.П. Моніторинг порушень прав людини в контексті доступу ЧСЧ до основних послуг з профілактики ВІЛ/СНІДу, лікування, догляду та підтримки: аналітичний звіт за результатами проекту / за ред. С.П. Шеремета. Київ: Центр соціальних експертиз ІС НАН України, 2011. 120 с.
14. Касянчук М., Салюк Т., Трофименко О. Связанное исследование среди MSM методом RDS в г. Николаеве: аналитический отчет по результатам проекта. Киев: ЦСЭП, 2011. 48 с.
15. Стулова А., Касянчук М., Лещинський Є., Остапенко А. Биоповеденческое и сетевое исследование MSM г. Мариуполя: отчет. Донецк: ЛГБТ-центр “Донбас-СоцПроект”, 2013. 120 с.
16. Большов Є.С., Касянчук М.Г., Лещинський Є.Б., Трофименко Л.В., Шваб І.А. Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління: аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження 2011 року. Київ: МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2012. 104 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/MSM_2.pdf

17. Зинченков А.А., Касянчук М.Г., Кравчук А.В., Маймулахин А.Ю., Остапенко А.И., Шеремет С.П. Шаг вперёд, два назад: Положение ЛГБТ в Украине в 2010–2011 гг. Киев: Центр “Наш мир”, 2011. 156 с.
18. Postnov O., Kasianczuk M., Neduzhko O., Gerasimenko T., Sazonova O., Kiriazova T., Shvab I., Yorick R. MSM community mobilization for HIV prevention in Ukraine: the effectiveness of Mpowerment behavioral intervention. *Abstract Book: 21st International AIDS Conference, July 18–22. Durban*. Durban: International AIDS Society, 2016.
19. Большов Є.С., Касянчук М.Г., Трофименко Л.В. Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління: аналітичний звіт за результатами інтегрованого біоповедінкового дослідження 2013 року. Київ: МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2014. 96 с. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/OtchetMSM.pdf>
20. Касянчук М., Трофименко О., Білоус Є., Сазонова Я. Моніторинг поведінки та поширення ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс з чоловіками (національна частина): аналітичний звіт. Київ: МБФ “Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, 2017. 80 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Analitichnuy_zvit_Nacionalna-chastyna_28.06.2017_com.pdf
21. Шестаковский А., Касянчук М. Исследование интернализированной гомонегативности (внутренней гомофобии): аналитический отчет. Таллинн: Евразийская коалиция по мужскому здоровью (ЕКОМ), 2018. 161 с. URL: https://ecom.ngo/wp-content/uploads/2018/09/Issledovanie-internalizirovannoj-gomonegativnosti-_RU.pdf
22. Шестаковский А., Ковтун О., Касянчук М., Муляр В., Еремин О., Йорский Ю. EMIS 2017: Результаты онлайн-опроса МСМ в Беларуси, Молдове и Украине: региональный отчет. Таллинн: Евразийская коалиция по мужскому здоровью (ЕКОМ), 2019. 137 с. URL: <https://ecom.ngo/wp-content/uploads/2020/05/EMIS-report-2019.pdf>
23. Buxton A.P. Writing Our Own Script. *Journal of Bisexuality*. 2000. Vol. 1. Issue 2-3. P. 155–189. https://doi.org/10.1300/J159v01n02_06
24. Stokes J.P., McKirnan D.J., Doll L. Female Partners of Bisexual Men: What They Don't Know Might Hurt Them. *Psychology of Women Quarterly*. 1996. Vol. 20. Issue 2. P. 267–284. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1996.tb00470.x>
25. Солодовников В.В. Социология социально-дезадаптированной семьи. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 384 с.

Отримано 01.12.20 та оновлено 14.12.20

References

1. Sazonova, Ya., Dukach, Yu. (2019). Report based on the results of bio-behavioural study among men having sex with men in Ukraine. Kyiv: ICF “Alliance for Public Health”. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/MSM_Report_22.10.2019_Sait.pdf [in Ukrainian]
2. Ross, L.E., Dobinson, C. (2013). Where Is the “B” in LGBT Parenting? A Call for Research on Bisexual Parenting. In *LGBT-Parent Families* (pp. 87-103). New York: Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4556-2_6
3. Kasianchuk, M., Korzhov, H., Varban, M. (2014). A brief report on the results of the operational study among bisexual men and their female partners in Ukraine. Kyiv: ICF “International HIV/AIDS Alliance in Ukraine”. URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/bisexual-ukr.pdf> [in Ukrainian]
4. Bisexual Invisibility: Impact and Recommendations. (2011). San Francisco: San Francisco Human Rights Commission.

5. Worth, H. (2011). Is the Myth of the Bisexual Infector Still a Myth? Reflections on HIV Risk and Men Who Have Sex with Men and Women. *Journal of Bisexuality*, 11, 4, 488-492. <https://doi.org/10.1080/15299716.2011.620824>
6. Sazonova, Ya., Duchenko, H., Kovtun, O., Kuzin, I. (2019). Analytical report "Estimation of the Size of Populations Most-at-Risk for HIV infection in Ukraine in 2019". Kyiv: ICF "Alliance for Public Health". URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/Otsinka-chiselnosti_32200.pdf [in Ukrainian]
7. Blue book. The state of gays and lesbians in Ukraine. (2000). Kyiv: Nora-prynt [in Ukrainian]
8. Monitoring behaviour of men having sex with men as a component of the second generation epidemiological surveillance: report based on the sociological study. (2004). Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine". URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Report_3_msm.doc [in Ukrainian]
9. Balakireva, O.M., Bondar, T.V., Kasianchuk, M.H., Kis, Z.R., Leshchynskyi, Ye.B., Sheremet-Sheremetiev, S.P. (2008). "Monitoring behaviour of men having sex with men: analytical report based on the study results. Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine". URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/book_MSM.pdf [in Ukrainian]
10. Kasianchuk, M., Leshchinskii, E., Debelyuk, M., Dovbakh, A., Varban, M. (2009). Experimental study of the effectiveness of attracting clients to MSM projects through social media: a report on the results of operational research. Kiev: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine", NGO "Donbas-SocProject". URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Report_MSM.pdf [in Russian]
11. Bolshov, Ye.S., Kasianchuk, M.H., Trofymenko, L.V., Sheremet, S.P. (2011). Monitoring behaviour of men having sex with men as a component of the second generation epidemiological surveillance: report based on the sociological study: analytical report based on the results of connected study of 2009. Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine". URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/zvit_MSM.pdf [in Ukrainian]
12. Kasianchuk, M.G. (2010). The main characteristics of the clients of the projects "Network" and "Our world against HIV/AIDS". In *Projects "Network" and "Our world against HIV/AIDS"* (pp. 23-27). Kyiv: Centre "Our world". URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Network2010.pdf> [in Russian]
13. Zinchenkov, O.O., Kasianchuk, M.H., Ponomarev, S.Yu., Trofymenko, O.V., Sheremet, S.P. (2011). Monitoring of the violation of human rights in the context of access of MSM the main services for HIV/AIDS prevention, treatment, care and support: an analytical report based on the project results. Kyiv: Center for Social Expertise IS NAS of Ukraine [in Ukrainian]
14. Kasianchuk, M., Salyuk, T., Trofymenko, O. (2011). Related research among MSM using the RDS method in Nikolaev: analytical report based on the project results. Kyiv: TsSEP [in Russian]
15. Stulova, A., Kasianchuk, M., Leshchinskii, E., Ostapenko, A. (2013). Biobehavioral and network research of MSM in Mariupol: report. Donetsk: LGBT-centre "Donbas-SocProject". URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/_pdf [in Russian]
16. Bolshov, Ye.S., Kasianchuk, M.H., Leshchynskyi, Ye.B., Trofymenko, L.V., Shvab, I.A. (2012). Monitoring behaviour of men having sex with men as a component of the second generation epidemiological surveillance: analytical report based on the sociological study of 2011. Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine" URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/MSM_2.pdf [in Ukrainian]
17. Zinchenkov, A.A., Kasianchuk, M.G., Kravchuk, A.V., Maimulakhin, A.Yu., Ostapenko, A.I., Sheremet, S.P. (2011). One step forward, two steps back: State of the LGBT in Ukraine in 2010-2011.

Kyiv: Centre "Our world". URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Report_2011_rus.pdf [in Russian]

18. Postnov, O., Kasianchuk, M., Neduzhko, O., Gerasimenko, T., Sazonova, O., Kiriazova, T., Shvab, I., Yorick, R. (2016). MSM community mobilization for HIV prevention in Ukraine: the effectiveness of Mpowerment behavioral intervention. In *Abstract Book: 21st International AIDS Conference, July 18–22. Durban*. Durban: International AIDS Society.

19. Bolshov, Ye.S., Kasianchuk, M.H., Trofymenko, L.V. (2014). Monitoring behaviour of men having sex with men as a component of the second generation epidemiological surveillance: analytical report based on the sociological study of 2013. Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine". URL: <http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/OtchetMSM.pdf> [in Ukrainian]

20. Kasianchuk, M., Trofymenko, L., Bilous, Ye., Sazonova, Ya. (2017). Behavioural monitoring and the prevalence of HIV infection among men who have sex with men (national part): analytical report. Kyiv: ICF "International HIV/AIDS Alliance in Ukraine". URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Analitichnuy_zvit_Nacionalna-chastyna_28.06.2017_com.pdf [in Ukrainian]

21. Shestakovskii, A., Kasianchuk, M. (2018). Investigation of internalized homonegativity (internal homophobia): analytical report. Tallinn: Eurasian Coalition on Male Health (ECOM). URL: https://ecom.ngo/wp-content/uploads/2018/09/Issledovanie-internalizirovannoj-gomonegativnosti-_RU.pdf [in Russian]

22. Shestakovskii, A., Kovtun, O., Kasianchuk, M., Mulyar, V., Eremin, O., Yorskii, Yu. (2019). EMIS-2017 – The Men-Who-Have-Sex-With-Men Internet Survey in Belarus, Moldova and Ukraine: regional report. Tallin: Eurasian Coalition on Male Health (ECOM). URL: <https://ecom.ngo/wp-content/uploads/2020/05/EMIS-report-2019.pdf> [in Russian]

23. Buxton, A.P. (2000). Writing Our Own Script. *Journal of Bisexuality*, 1, 2-3, 155-189. https://doi.org/10.1300/J159v01n02_06

24. Stokes, J.P., McKirnan, D.J., Doll, L. (1996). Female Partners of Bisexual Men: What They Don't Know Might Hurt Them. *Psychology of Women Quarterly*, 20, 2, 267-284. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1996.tb00470.x>

25. Solodovnikov, V.V. (2007). Sociology of a socially maladjusted family. Sankt Petersburg: Piter [in Russian]

Received on 01.12.20 and updated on 14.12.20